

Министерство
на образованието и науката

АЗ·БУКИ

Национално издателство
за образование и наука

**БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
И ЛИТЕРАТУРА**

Българско научно-методическо списание
в година XXI, 2012 в киев 1

ИСТОРИЯ

Българско научно-методическо списание
в година XXI, 2012 в киев 1

**МАТЕМАТИКА
И ИНФОРМАТИКА**

Българско научно-методическо списание
в година XXI, 2012 в киев 1

**ПРЕДУЧИЛИЩНО
НАЧАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ
Педагогика**

Българско научно-методическо списание
в година XXI, 2012 в киев 1

**ХИМИЯ
ПРИРОДНИТЕ НАУКИ
В ОБРАЗОВАНИЕТО**
астрономия
биология
география
физика

**ПРОФЕСИОНАЛНО
ОБРАЗОВАНИЕ**

Българско научно-методическо списание
в година XXI, 2012 в киев 1

**СТРАТЕГИИ
НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА
И НАУЧНАТА ПОЛИТИКА**

Научнообразователно списание
в година XX, 2012 в киев 1

Философия

Българско научно-методическо списание
в година XXI, 2012 в киев 1

**Чуждоезиково
обучение**

Научно-методическо списание
в година XXXV, 2012 в киев 1

Избрано

от текстовете, публикувани в списанията
на Национално издателство

АЗ·БУКИ

www.azbuki.bg

23⁷ – 13 юни 2018 г.

Уроците на Възраждането

Откъс от „Българското възраждане – митове, постижения и уроци“

Пенчо Д. Пенчев

Университет за национално и световно стопанство

Въведение

Историята е особено податлива на митологизиране. Причините за това са много и разнообразни, но могат с известна степен на сигурност да се сведат до две основни. На първо място, в миналото обикновено се проектират политически или други цели на съвременните елити. Класически пример за това е свързването на съвременната македонска държава с Александър Македонски. В стремежа си да оправдае самостоятелното съществуване на Македония като държава, тамошният елит целенасочено издига и пропагандира този мит, който скрива българските корени на местното население. Друга причина за митологизацията на миналото е употребата му като средство за бягство от настоящето. При тази ситуация в историята се търси някаква форма на утеха и облекчаване на дискомфорта от нерадостното всекидневие. Това е един от сериозните свижещи мотиви на Паусий Хилендарски за написването на „История славянобългарска“.

И в двата случая митологизирането на историята е свързано с нейното несъзнателно или целенасочено изкривяване, със стремеж отгавна отминали събития да се разкажат така, или по-точно да се нагодят така, че да помогнат да се преживее по-леко настоящето и да се постигане някакво желано бъдеще. Този погход не е характерен само за българската или балканската история, той до голяма степен е универсален и вероятно в някаква степен оправдан. На особено силно митологизиране е обект и периодът, който определяме като Българско възраждане.

При митологизирането на историята обаче се скриват истинските постижения, понякога се представят позорни дела като положителни действия, често се пропускат събития, имена или факти, които не отговарят на преувеличено поставени политически или идеологически

Заглавието е на редакцията



www.history.azbuki.bg

Главен редактор
Проф. д-р Пламен Митев
E-mail: plamd@abv.bg

Редактор
Д-р Албена Симова
0889 88 21 83
Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71
E-mail: history@azbuki.bg

Съдържание на сп. „История“, кн. 2/2018:

ЦИВИЛИЗАЦИОННИ ГРАНИЦИ

Как малоазийските българи гледат църква. Османски документи и административни процедури от 80-те и 90-те години на XIX в. / *Стоян Шиваров*

Ролята на „китайската карта“ в съветско-американските отношения: американската перспектива, 1969 – 1972 г. / *Ивана Николова*

The Theory of Interaction between the Government and Parliament in the Historiography

of the Twentieth Century / *Svitlana Soroka, Dmytro Plekhanov*

ДИСКУСИОННО

Българското възраждане – митове, постижения и уроци / *Пенчо Д. Пенчев*

ПОДХОДИ В ПРЕПОДАВАНЕТО

Словесно-логическите игри в обучението по история / *Красимир С. Кръстев*

ПИСМА ДО РЕДАКЦИЯТА

Освобождението на България в Папската медия отпреди 140 години / *Венета Ненкова*

ХРОНИКА

„Образи и шрихи от Голямата война“ – един по-различен поглед към стогодишнината от Първата световна война / *Цветан Радулов*

Една „неюбилейна“ конференция в чест на 140-годишния юбилей / *Тина Георгиева*

цели, а разумното обяснение се замества с абсурдно звучащи тези. Така например преди 1989 г. в учебниците по история нахлуването на войските на руския княз Светослав в България по времето на цар Петър и последвалото опустошение на българските земи се представяше едва ли не като първи израз на българо-руската дружба. В крайна сметка, съвременното митологизиране на историята често представя полустината и лъжата като истина. Друг съществен недостатък на историческото митологизиране е стремежът към колективистични обобщения, които пренебрегват индивидуалните особености на човек и които се опитват да вменят характеристиките на индивида върху цели общности. Да се говори, че българите, руснаците, сърбите и т.н. са трудолюбиви, ученлюбиви, гостоприемни и т.н., е колкото вярно, толкова и грешно, защото, ако някоу индивиди са такива, то други със сигурност не са.

Затова една от целите на настоящата статия е да се направи бегъл опит за идентифициране и отстраняване на някои от митовете, свързани с възрожденската епоха. Това в никакъв случай не трябва да се свързва с nihilистичен стремеж към отричане на всичко, което се приема или се е приемало като постижение. Факт е, че и до днес във възрожденския период се намират някои от най-симпатичните примери за отстояване на гражданска позиция, находчивост, самоорганизация на българите. И до днес истинските български герои се откриват сред личностите от периода преди Освобождението, а не толкова сред политиците, които управляват свободна България. Епохата на Възраждането има своите истински постижения. По тази причина втората цел на автора е да се направи опит те да се посочат и от тук евентуално да се извлекат истинските уроци от историята.

I. Митовете

Сред най-устойчивите политически мотивирани митове за Българското възраждане е този за наличието на национално единство. Корените на този мит идват от самата възрожденска епоха, когато в периодичния печат могат да се срещнат много призови за обединение на българите. По-късно този мит намира своя законен приемник в добре известния лозунг от сградата на Народното събрание „Съединението прави силата“.

Истината е, че през периода преди Освобождението в българското общество може да се открие разединение по почти всички принципни въпроси – културни, езикови, политически, религиозни и др. Може би най-известно е разединението на възрожденските българи по въпроса за политическото освобождение. Привържениците на революционните методи за борба срещу Османската империя остро критикуват всички останали българи, които не споделят идеите им. Само като пример ще посочим, че според Любен Каравелов „главните неприятели на българския народ са самите българи, т.е. нашите чорбаджии, учители, образователи, попове, владици, публицисти, а най-повече турските чиновници...“ (Karavelov, 1967: 461). Излиза, че голямата част от българския възрожденски елит е враг на собствения си народ.

Разделението обаче не е само по тази линия. Сред цариградските българи, които изнасят борбата за независима българска екзархия, също има тежки „партийни“ разделения. Изследователите сочат наличието на пар-

тия на г-р Стоян Чомаков, чиито привърженици се обявяват в подкрепа на лозунга „Далеч от русите“ и не желаят да допуснат помирение между българите и Вселенската патриаршия (Todev, 2003). На тази партия противостоят русофилите, сред водачите на които може да се посочи Тодор Бурмов. Към разделението, предизвикано от стремежа за българска църковна самостоятелност, може да се посочи и появата на униатското движение сред българите. Редица национални разединения могат да се посочат и в историята на отделните български общини, където се формират партии, стремящи се да контролират общинските финанси и съответно грижата за училища, църкви, читалища и т.н. Противоречия, т.е. разединение, има не само на национално ниво или в големите градове. Такова може да се открие и по селата, например в село Енина (Казанлъшко), когато се оказва, че местното население трябва да събере допълнително пари за ремонт на новопостроената църква „Св. вмчк. Георги“ (Penchev, 2005).

Дори въпросът за това какъв език да се използва от българите, предизвиква т.нар. филологическа разпра. Една част от представителите на интелигенцията настоява в книжовния език да не се страни от старобългарския език, докато друга, напротив, настоява за ползването на народния говор, съществува и трета, компромисна позиция, която се опитва да примири крайностите (Arnaudov, 1944).

Истинско единство сред българския народ съществува в периода преди Възраждането – от XV до XVII век. Тогава българите са лишени от свой елит и са оставени да съществуват в рамките на могъщата Османска империя. Сред тях почти няма социални или образователни различия. Те са едни в бедността, неграмотността и изолацията си, в липсата на по-високи цели от чисто физическото оцеляване. Когато през Възраждането започват процеси на акумулиране на капитал, на социално разслоение, на оформяне на интелигенция и т.н., в българското общество единството изчезва. Появяват се разнообразни интереси, отделните българи и прослойки от обществото преследват различни цели и виждат различни пътища за постигането им. Това обаче не е слабост на възрожденската епоха, напротив – именно в свободната конкуренция между различните идеи, а не във фиктивното национално единство, се крие ключът към успехите, които постигат българите през разглеждания период.

Устойчив, политически мотивиран и умишлено преекспониран мит е този за наличието на взаимна толерантност между българи и турци през периода на взаимното им съществуване в рамките на Османската империя. Митът в основни линии се гради на полуистина. Българи и турци наистина обитават една и съща територия в продължение на векове. Със сигурност не всеки турчин е убиец или експлоататор, както и не всеки българин е хайдутин, който при първа възможност наказва турчина за грабежите му. На битово ниво, във всекидневието, мирното съвместно съществуване между българи и турци, а също и с останалите етнически групи на Балканите, е факт. Факт е обаче, че съвместният живот не означава наличие на толерантност. В публицистичното си творчество Любен Каравелов прави толкова обидни „расистки“ характеристики на турците, като народ, които спокойно биха могли да се ползват от националсоциалистите по отношение на евреите. Едва ли може да се приеме като белег на толерантност победението на башибозуците по време и след Априлското въстание от 1876 г., които избиват съседите си. Но пък и копривченските българи избиват местните цигани по време на въстанието (Stoyanov, 1983). В случая не става дума за това кой е вършил повече нетолерантни действия – със сигурност това са управляващите османски турци. По-важно е да се отбележи, че не може и дума да става за толерантността като някаква универсална исторически обусловена характеристика на българския национален характер или пък за специфика на балканския модел на етнически „мир“.

Сред широко разпространените съвременни битови заблуди е тази, че в миналото животът е бил по-добър, по-спокоен, по-екологичен, по-здравословен. С други думи, жизненият стандарт на предците, като цяло, е бил по-добър. Настоящото за сметка на това е изкуствено, пълно с вредни производства, които замърсяват природата, предизвикват непознати и жестоки болести, климатични промени и т.н. Този мит не е свързан единствено с възрожденската епоха, но самото Възраждане, като част от „доброто старо време“, подхранва усещането на съвременните хора, че с течение на времето нещата вървят от зле към по-зле.

При оценката и опровергаването на този мит може да се изтъкнат редица обобщаващи факти и конкретни детайли от живота на възрожденските българи. На първо място, в днешно време средната продължителност на живота е значително по-висока от тази през XVIII и XIX век, детската смъртност е значително по-ниска, а болести, които през Възраждането са считани за „бич Божи“ са отдавна забравени. Какво представляват българските земи, от гледна точка на жизнения стандарт на хората, които тогава живеят по тях, е добре илюстрирано от думите на френския икономист Жером-Адолф Бланки, който ги посещава през 1841 г. Когато описва впечатленията си от Пазарджик, той отбелязва: „Никога не съм виждал толкова сакати, гърбави, болни от кожни и скруфулезни болести, отколкото в този мрачен търговски град. Човек се подхлъзва на всяка крачка върху карангии, които всич-

ки хвърлят пред вратата си и никои не отстранява“ (Blanki, 2005: 137). Киро Тулешков разказва за пълчищата от гървеници, които „обитаваха“ абаджийските работилници в Търново (Tuleshev, 1997). А ето и описанието на поп Минчо Кънчев за училището в село Арабаджиево, където той получава първите си знания: „Намериха ни помещение в гяда Вълча Колев в едно дамче, гдето вечер затварят магаретата си. Сутрена изринем на магаретата фъшкиите и сядаме да четем“ (Kanchev, 2006: 85). Тези примери илюстрират един примитивен начин на живот, който трудно може да се определи като здравословен.

Не по-добре стоят нещата по отношение на болестите и епидемиите. Системните изследвания сочат, че за времето от 1700 до 1850 г. чумата е с изключително трайно присъствие по българските земи (Manolova-Nikolova, 2004). През целия период на Възраждането по българските земи на практика няма специализирана медицинска помощ. В известните си „Записки по българските въстания“ З. Стоянов разказва, че овчарите никога не сваляли калпаците от главите си и ако някой се разболеел, то те смятали, че причина за това е, че „болният може да си е свалил калпака, когато спял“, а първото и последно лекарство, до което прибегвали, е да купят на болния „от града пазарски хляб и маслини, които слагат при главата му, на нека прави, щото ще“ (Stoyanov, 1983: 47). Едва през последните едно-две десетилетия преди Освобождението сред българите, завършили висше образование, се появява група от 192 души с медицинско образование. От тях обаче не всички се занимават професионално с медицина или пък упражняват професията си извън българските предели – например г-р Ив. Селимински работи в Румъния, г-р Ст. Чомаков на практика изоставя медицинското си образование и т.н. Така в българските земи работят едва 56 от общо 192-мата българи с диплома за медицинско образование (Genchev, 1991, 144). В известен смисъл, процесът, който наблюдаваме в съвременното за изтичане на подготвени медицински кадри извън страната, има своя аналог от времето на Възраждането. Ниското ниво на хигиената в комбинация с липсата на що-годе прилична медицинска помощ се отразява в масовото разпространение на епидемични заболявания. Според изчисления на специалисти през първите 50 години на XIX век по българските земи само през 19 години не е регистрирано разпространението на чумна или холерна епидемия (Manolova-Nikolova, 2004, 72 – 74). Когато към тази картина се прибавят немалкото сведения за набоднения, изсичането на горите по южните склонове на Стара планина и т.н., представата за екологичен и здравословен живот в миналото би трябвало напълно да се отхвърли.

Друг от умвържените митове за Възраждането обикновено се свързва с трудолюбието и предприемчивостта на българите. Трудолюбието, в общи линии, се представя като християнска добродетел, с която българите се отличават от останалите народности на Балканите. В книгата си „История славянобългарска“ (1762), която има изключително значение за българското национално възраждане, Паусий Хилендарски сочи сред основните добродетели на българите това, че са бедни, трудолюбиви, гостоприемни, даващи милостиня, сред тях нямало „много търговци“ и т.н. (Паусий, йеромонах, 1911 [1762]), т.е. те се доближават до характеристиките на ранните християни. От друга страна, „традиционната“ предприемчивост на българите се ползва от някои от съвременните политици като мантра, която трябва да гостави удоволствие и да поласкае избирателите.

По отношение на предприемчивостта трябва да се отбележи, че тя не може да се смята за някаква специфична черта на която и да е народност. Тя се проявява тогава, когато общата стопанска и социална среда дава достатъчно свобода и сигурност на частната инициатива, на живота, имота и честта на хората. А през голяма част от възрожденската епоха тези задължителни предпоставки за предприемчивостта просто липсват. Нека припомним, че когато през последните десетилетия на XVIII век с изобретяването на парния двигател, тъкачния стан и т.н. във Великобритания започва индустриалната революция, българските земи се гърчат в т.нар. кърджалийски времена. Много от по-бедните и по-богати селища са ограбвани и опожарявани от разбойници, селищата в най-плодородните райони запустяват, а тяхното население търси сигурност в труднодостъпните планински райони (Mutafchieva, 1993).

Предприемчивостта на българите през Възраждането е силно ограничена от общите характеристики на османската социална среда. Достатъчно ясен отговор на въпроса защо по българските земи предприемаческата инициатива липсва и до Освобождението има основани всички на всичко две фабрики, дава съдбата на Добри Желязков. През 1834 г. той основава малка текстилна фабрика в Сливен. След това, за да си осигури необходимия капитал и спокойствие, той фактически оръждавява фабриката. Благодарение на личния му организационен талант гържавната вълненотекстилна фабрика в Сливен е модернизирани, разширена, но след като изгражда предприятието, Д. Желязков е отстранен от него и загубва дори собствените си вложения (Rusev, 1996). Ако се използва съвременният израз, публично-частното партньорство се оказва, в крайна сметка, губелно за предприемаческия талант на Д. Желязков. При основаването на втората българска фабрика през 1848 г. М. Гюмюшгердан също е принуден да търси покровителство и поръчки от страна на гържавата.

Той е достатъчно предпазлив и никога не блага целия си капитал във фабриката си в с. Дермендере (Първенец), която остава сравнително малка и примитивна (Тодоров, 1972). Същата тази среда, която не стимулира предприемачеството, не стимулира и трудолюбието. Факт е, че чуждите пътешественици, които минават по българските земи, често отбелязват, че някои от най-плодородните райони пустеят – т.е. земите в тях не се обработват. Българите всъщност работят, но примитивното селско стопанство не дава възможност за пълноценно използване на трудовете и природните ресурси.

Друг от модерните официозни митове, които се повтарят с верноподаническо опиянение на хубавите празници, свързани с просветата, е този за ученолюбието на българите и за бесстранныя културен напредък през епохата на Възраждането. Със сигурност през XIX век българската интелигенция се увеличава, появяват се и няколко имена, които могат да правят чест на всяка нация. Въпреки това ученолюбието на българите не бива да се надценява. Не трябва да се забравя, че през този период огромната част от населението живее по селата, а в повечето от тях или няма училище, или ако има, то е изключително примитивно. Тогава, когато селското население решава да изпрати децата си на училище, то не е толкова от осъзната нужда от образование, а просто, по думите на един съвременник към местния даскал, защото „сега е зима, нам децата не ни трябва; сега гдето ще салмуват (безчинстват) из къщи, по-добре да се приберат, да ги учиш кагар да се попрекръстват, да прочат софрата, и това е госта като за нас селяни“. А ето как Р. Блъсков описва едно селско училище: „То беше бордей като всички бордеи, място надлъж 10 – 12 разкрача, нашир 5 – 6, до половин вкопано в земя. От половината нагоре един плет, измазан отвън и вътре с черна пръст, отгоре покривът без таван... на двете страни по една дупка, наречена прозорец, в гръното на бордея огнище, над огнището такъв голям комин, щото един мъртвец с носилото можеше да се измъкне из него“ (Ivanov, Blaskov & Neov, 1979: 52 – 53). Постиженията на българите през Възраждането в областта на науката и изкуството също са доста далеч от световните постижения.

Последният от умишлено подхранваните митове, на който ще обърна внимание в това изложение, е свързан с представата за героизма. Възраждането наистина е епоха на герои и всеки що-годе образован човек би могъл да посочи няколко от имената, благодарение на които се подхранва самочувствието на госта негодници. Имената на тези герои служат за знаме, зад което съвременни политици често крият съвсем прозаични цели. Не е необходимо да се изтъква, че мнозинството от българите през епохата на Възраждането не са герои, а обикновени хора със своите малки мечти, постижения и недостатъци. През Възраждането повече от героите са предателите. При това предателите далеч не са главно от средата на чорбаджиите въпреки много обвинения, отправяни срещу тях в революционния печат. Едно детайлно проучване на българските чорбаджии показва, че от 200 чорбаджии, за които има сведения през възрожденската епоха, едва за 5-има има данни, че са извършили предателство (Grancharov, 1999). Нека само да напомня забележката на Н. Генчев, че Априлското въстание (1876) започна и завърши с предателство. Исторично изтъкваният героизъм на възрожденската епоха след нейния край е по-скоро израз на дълбокия комплекс за малоценност на наследниците на възрожденците, а не толкова осъзнато и дълбоко чувство за преклонение пред подвига на определени личности. Зад пантеона на истинските герои съществува един по-малко познат пантеон на черното безсмъртие, в който могат да се открият имената на някои добре познати фигури. В него своето достойно място има например Т. Живков, който на два пъти – през 1963 и 1973 г. предлага България да стане част от СССР (Draganov, 1993).

II. Постиженията

Характерните черти на митологизирането – крайностите и едностранното представяне на миналото, са атрактивни и лесни за разбиране. Митовете подхранват различни „отклонения“: мания за величие, изолационизъм и пренебрегване на постиженията на другите или вече споменатия комплекс за малоценност. Ако „всичко българско и родно“ е непременно най-доброто, то защо е нужно да се ползва или познава другото. Така се ражда високомерното „България над всичко“. От друга страна, чувството, че не можем да достигнем до моралните висоти на канонизираните образци от миналото, поражда мисълта, че историята върви от лошо към по-лошо. Така пак се ражда пренебрежителното „българска работа“. Всъщност и двата подхода са резултат от митологизирането на историята. Те представяват лесния начин за разказване на „историята“. Много по-трудно, но и по-важно е да се открият истинските исторически постижения и да се осмислят на фона на съвременните трудности и неуспехи.

Може би най-голямото българско постижение през Възраждането е способността за самоорганизация с оглед постигането на някакви общоприети цели. При това истинска самоорганизация, която не е наложена или подхранвана от гържавна власт, а е плод на местна инициатива, която се развива с доброволното участие на заинтересованите. Всъщност през Възраждането се появява истинско гражданско общество. Нека само припомним,

че всички училища, читалища, църкви и манастири, които се строят по българските земи, са резултат от местна инициатива, финансирани са на доброволен принцип от българите, организацията на строителството, зографисването, на снабдяването с книги, учебници и други материали до голяма степен е въпрос на самоорганизация на българите. По подобен начин се осигуряват училищата в почти всички български възрожденски центрове. Въпреки посочените недостатъци на образованието към 1877 г. в българските земи има ок. 1500 начални основни училища, в Габрово функционира известната Априловска гимназия, гимназия е създадена в Пловдив, основани са първите специализирани училища (търговско в Свищов, педагогическо в Щип и т.н.), започват да се правят планове за основаване на българско висше училище. Към края на Възраждането българското образование по някои от постиженията си изпреварва това на Русия например (Dimitrov, 1987). Още по-забележителен е фактът, че училищата подлежат на действен контрол от страна на местните общности. Въпреки недоволството на отделни учители поради зависимостта им от чорбаджиите на практика местните общности намират начин да контролират училищата, които те финансират. Основен проблем и на съвременното образование е, че не може да се установи дали срещу обществените средства, които се инвестират, се получава адекватен продукт. Възрожденските общини по места чрез понякога всекидневния контрол над дейността на учителите, чрез публичните годишни изпити и т.н. намират начин да се уверят, че получават нещо реално срещу парите си.

По подобен начин стоят нещата с църковното и манастирското строителство по българските земи. След големия пожар, който унищожава Рилския манастир през 1833 г., монасите получават помощи от всички краища на българските земи и с тяхна помощ успяват да го изградят във вида, който е познат и до днес (Duchev, 1947). Самоорганизацията на българите включва създаването на около 130 читалища, множество църковни настоятелства, а също и на някои организации, които имат общонационален, а не локален мащаб, каквато е Българската екзархия.

Възрожденските българи постепенно се включват в мащабни търговски инициативи. Появяват се българи предприемачи, които без да са специално образовани, разбират и практикуват разнообразна търговия. Те трудно надхвърлят ориенталските нрави, но все пак ценят доверието и честността като основен капитал. Дори и възрожденските свещеници в писанията си излагат някои елементарни, но важни търговски принципи. Неофит Бозвели например пише: „Кой на светът, кому, което не познава (что е) насила прогава и кой ли купува онуй, което какво е, отнюг не разумява?“ (Bosveli, 2003: 99). Търговията и честната печалба не са гледани с презрение от тогавашните интелектуалци и не защото сред тогавашните търговци са преобладавали ангелите, а защото се разбира, че търговията не се състои просто в пренасянето на стоки от едно място на друго. Българските търговци умело се възползват от относителните предимства на българските земи и без да достигат мащабите на гръцката търговия, българските търговци се превръщат в основни двигатели на модернизационните процеси.

През втората четвърт на XIX век българските занаяти преживяват своя златен век. Абаджийското и гайтанджийското производство на българските земи се продават добре по обширните пазари на Османската империя и в съседните балкански държави. Половинчатите реформи в империята, увеличаването на градското население и постепенното стихване на вътрешните размирици създават благоприятна среда за част от българите, които запретват ръкави, за да задоволят нарасналото търсене на всякакви занаятчийски стоки. Занаятчиите от най-активните възрожденски центрове на практика завладяват определени пазарни ниши. Така сред част от българското общество се разкриват добри възможности за забогатяване чрез трудолюбие и предприемчивост. В известен смисъл българските занаятчии през XIX век са умалено копие на китайската промишленост през XXI век.

Пълния текст четете в сп. „История“, кн. 2

Подходи при обучение на възрастни билингви

*Откъс от „Ограмотяване на възрастни
в мултикултурна среда –
специфика и проблеми“*

Нели Иванова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Ограмотяването на възрастни в мултикултурна среда се отличава със специфика както по отношение на процеса на педагогическото взаимодействие, така и във връзка с използвания методически инструментариум.

Проблемът за езиковото обучение в условията на билингвизъм се интерпретира в психолингвистичната, социолингвистичната и методическата литература, но все още липсва цялостна система на обучение, която да е надеждна основа за усвояване на българския език в мултикултурна среда както от деца, така и от възрастни.

По последни данни неграмотните български граждани вече са между 50 – 60%. По официални данни 41% от лицата до 16 години са неграмотни. Близко 70% от хората без работа у нас са напълно неграмотни. Българският език е чужд за голяма част от българските ученици. По данни на МОН вече над половината от учениците в I – IV клас например нямат за майчин език българския език. Те имат проблеми при усвояването му.

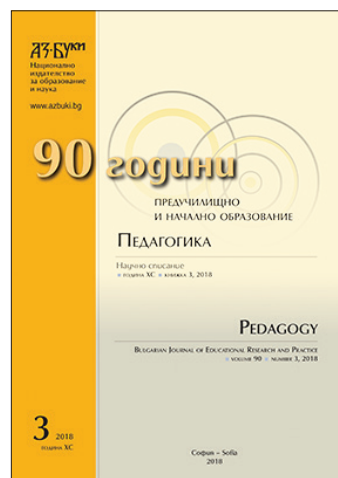
Ограмотяването на възрастни е възможност за решаване на част от социалните им проблеми, свързани с неграмотността.

В нашето съвремие четенето във всичките му разновидности обикновено се нарича грамотност. Говори се за: културно ограмотяване; научно ограмотяване; политическо ограмотяване; компютърно ограмотяване и пр.

Преди години обучението по четене на децата в училище се е наричало обучение по четене. А обучението на възрастни извън училище се е наричало обучение по ограмотяване. Днес обучението по четене и писане се нарича ограмотяване.

Процесът на ограмотяване е повече от това да се научат група възрастни да четат и пишат. Функционалното ограмотяване предвижда ограмотяването да придо-

Заглавието е на редакцията



www.pedagogy.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д-р Емилия Василева
E-mail: embavassi@abv.bg

Редактор

Любомира Христова
0889 22 12 15

Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: pedagogy@azbuki.bg

Съдържание на сп. „Педагогика“, кн.3/2018:

НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Образование и обучение на възрастни – поглед към образователните модели и практически полета от началото на XX век и до днес / *Ваня Божилова*

Неформалното образование на възрастни в България / *Вяра Гюрова*

Българското професионално образование в неформални и/или формални неизменни перспективи / *Яна Рашева-Мерджанова, Илиана Петкова*

Кариерно развитие и неформално образование / *Валентина Шарланова*

Възможности на работодатели за подготовка на персонала / *Вяра Гюрова, Любов Попова*

Ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда – специфика и проблеми / *Нели Иванова*

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ПРОНИКНОВЕНИЯ

Педагогическата концепция на йезуитското училище „Ел Клот“ / *Марияна Илиева, Елеонора Петрова*

Ролята на личността на учителя и нравственото възпитание / *Галина Яхова*

IN MEMORIAN

Професор д-р Марга Георгиева – ярко проявление на синергичността в науката, професията, живота / *Даринка Гълъбова*,

бият и икономически умения, но то включва три елемента: ограмотяване – умения за четене и писане; функционалност – икономически умения; т.нар. облаги (от грамотността) – придобивки по отношение на социалния, културния и политическия живот (мотивират възрастните да бъдат ограмотявани). *Ограмотяване, функционалност и „осъзнаване“* – това е триъгълникът на функционалното ограмотяване. Една ефективна програма за функционално ограмотяване трябва да е свързана с ученето през целия живот на човека. Една от целите на функционалното ограмотяване е да позволи на възрастните да действат ефективно в своето общество. Друга цел е да продължат да учат и да останат функционални в обществото, което се променя непрекъснато. Функционалното ограмотяване има за цел да направи възрастните ученици *независими*, като чрез обучението по четене и писане се възползват от източниците на знания на обществото; да се научат обучаваните възрастни да учат от ползваните източници на знания; *ограмотяващият учител е модел за учениците* – те възприемат част от ценностната система на учителя.

Методологията на функционалното ограмотяване включва в себе си и своеобразна интеграция на методологията на обучението по четене и писане, по аритметика, на формирането на икономически умения.

Учителят е ключова фигура в процеса на ограмотяване. Ролята и задачите на учителя по ограмотяване може да се дискутират в два аспекта: социален (социокултурен – работа в мултикултурна среда – с различни етнически групи); технически (специфика, когато се обучават възрастни). Някои наричат учителите по ограмотяване „аниматори“ или „фасилитатори“ – тези, които съдействат на ограмотяваните.

Съвременната разширена роля на учителя е да анимира или мотивира обучаваните да учат. Затова някои изследователи на процеса ограмотяване на възрастни считат, че по-подходящо е названието „аниматор“. И това е част от социалната роля на учителя по ограмотяване. Днешният учител е човек, който дава знания съобразно своите собствени познания, но развива и способност у учащите да вземат решения. Така учителят улеснява учениците в ученето и във вземането на решения, т.е. фасилитатор – посредник. „Учител“ е много по-разпространено от „аниматор“ или „посредник“.

Някои наричат учителя по ограмотяване инструктор, но това не е точно наименование, тъй като не отговаря на многото и различни „роли“ на учителя по ограмотяване. Учителят – като учител, аниматор, посредник – т.е. разширена роля на учителя в обществото като: аниматор, посредник и своеобразен агент на развитието. С важна социална роля при трансформациите в дадено общество. Учителят като мисионер на развитието на нацията.

Учителят, който осъществява ограмотяването на възрастни, работи в мултикултурна среда, осъществява интеркултурен диалог. За да се реализира успешно интеркултурният диалог в процеса на ограмотяване на възрастни, е необходимо:

– учителят да разполага с информация за *етническата и религиозната принадлежност на обучаваните възрастни*, с които работи, с цел съобразяване с начина на мислене, нормите на поведение, произтичащи от културната им принадлежност;

– да се планират и организират дейности, насочени към поддържане на съответната етническа и религиозна принадлежност на обучаваните в съответствие със зада-

чите на интеркултурното образование, с които се цели опознаване и уважение към културното различие (*традиции, обичаи, празници на „другата“; различната етническа/религиозна група*).

От друга страна – всички обучавани овладяват едно и също учебно съдържание. И е необходимо учителят да се отнася по един и същ начин към всеки обучаван – независимо от какъв етнос произхожда и каква е религиозната му принадлежност.

Всички обучавани имат равни права, общо гражданство, обучението на всички се осъществява на официалния, книжовния български език. Поради това учителят по ограмотяване има еднакви изисквания и очаквания по отношение на общото личностно развитие на обучаваните независимо от различията в степента на трудност при овладяване на учебното съдържание, произтичащи от различната етническа принадлежност и недостатъчно добротото владеене на книжовния език.

Индивидуалният подход, интерактивните методи на обучение, работата в малки групи и в екип са компоненти на методическия подход, елементи на методическия инструментариум, с който учителят си служи в процеса на обучение/ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда за преодоляване на различията в равнището на овладяване на учебното съдържание и формирането на умения за интерпретацията му.

Необходимо е учителят да търси възможности за преодоляване на противопоставянето между малцинствената и националната идентичност, за намиране на необходимото място и на двете в процеса на педагогическо взаимодействие, в единното национално общество.

Намирането на действени решения за приобщаването на ограмотяваните от различни етноси е приоритет на образователната политика и практика на българското образование.

Общуването в процеса на ограмотяване е социална комуникация, проявяваща се на професионално равнище и е подчинена на педагогически цели. Педагогическото общуване притежава отличителните черти на междуличностното общуване с присъщата му социална и културна обусловеност. То се реализира като динамичен и непрекъснат процес между субектите на педагогическата дейност – учителя и обучаваните. В този процес освен обмен на информация, детерминирана основно от учебното съдържание, се обменят и оценки, очаквания, израждат се специфични взаимоотношения.

Междulichностната комуникация в процеса на ограмотяване протича като формална (официална, делова) – в урока / методическата единица и в останалите форми на обучение, и като неформална (приятелска) между обучаваните в групата. Официалността на институцията, реализираща процеса на ограмотяване и на отношенията в нея, предопределя доминирането на формалната комуникация.

Въпреки наличието на строго установени правила и традиции във функционирането на общността, реализираща ограмотяването на възрастни, се преоткриват и формите на всекидневния живот и общуване, тъй като всеки от участниците е носител на определен културологичен модел, възприет от семейството му и общността, от етноса, към който принадлежи, и намиращ проявление във всички останали социални взаимодействия.

Предимство на общуването в групата/класа за реализиране на ограмотяването на възрастни е възможността за общуване с партньори от различни възрасти и с различен опит, с различен етнически произход. Широтата и разнообразието на контактите в тази институция осигуряват така необходимата база за социализация на ограмотяваните и личностното им развитие.

Чрез механизмите на социалното сравнение общуването в процеса на ограмотяване става стимул за израждане и коригиране на самооценката, за усвояване на стратегии на поведение, които да улеснят адаптацията към социалната среда.

Учителят е водещият и отговорният субект за насочеността и успешното протичане на общуването в процеса на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда.

Учителят трябва да е професионално компетентен и да не проявява субективизъм в отношението си към обучаваните на основата на етнически и религиозен признак през призмата както на индивидуалните различия, така и на различията в ценностната система.

От учителя се очаква да съдейства за социалната интеграция на представителите на различните етноси чрез педагогическо майсторство и ефективна комуникация.

Обучението/ограмотяването на възрастни в мултикултурна среда е професионално предизвикателство за учителите, защото в него се проектират различията в социалния опит и в комуникативната компетентност на общуващите.

Съжителството на едно място в процеса на ограмотяване на обучавани възрастни с различен етнически произход и религиозна принадлежност изисква индивидуален, личностно ориентиран подход и съобразяване не само с възрастните, но и с поведенческите различия, произтичащи от различията в бита, традициите и начина на живот на съответния етнос, на религиозната принадлежност на обучаваните.

Необходимо е целенасочено осмисляне и конструиране на специфични подходи и техники на общуване с обучаваните възрастни от различни етноси, като се изключва стереоти-

пизирането и се утвърждават антидискриминационни практики на общуване в процеса на ограмотяване.

При провеждането на функционално ограмотяване методологията на образованието на възрастни се изразява в следното:

– *уважение към обучаваните* (не просто учтивост);

– *съвместно учене* (всеки учи другия – на учащия му е позволено да споделя знанията и уменията си с останалите);

– съвместното, кооперативното учене в групите на възрастните е възможно чрез метода на *дискусиата*.

Културният плурализъм през XXI в. е иманентно присъщ на всяко общество – независимо на какъв етап от развитието си се намира то. За нашето демократично общество културният плурализъм е явление, към което се формира отношение на толерантност и уважение и чрез обучението в процеса на ограмотяване на възрастни.

Ограмотяването на възрастни е специфично поле за среща между културите. Тази среща се осъществява на различни равнища, сред които можем да разграничим две особено значими – съдържателно и функционално.

В образователното съдържание наред с когнитивните компоненти са заложили определени ценности, норми и правила, които са определящи за културата на етническата група, която има доминиращо значение в обществената структура, поради което може да си позволи да определя образователните цели и задачи, стоящи пред обучаваните.

Основните нормативни документи и средства, прегопределящи параметрите на съдържанието на образованието, са ДОС, учебните програми и учебниците. В тях се включва дидактически трансформираният познавателен и практически опит на човечеството, в който са отразени и най-значимите достижения на културата на цивилизацията.

Ограмотяването на възрастни в мултикултурна среда се реализира в съответствие с равнището на езиковото развитие на обучаваните билингви с различен етнически произход, с различно равнище на владеене на съвременния български книжовен език. Ниското равнище на владеене на официалния български език от ограмотяваните билингви е една от причините за проблемите и затрудненията в процеса на педагогическо взаимодействие и за ограмотяваните, и за учителите.

От друга страна, трудностите са свързани с обстоятелството, че формирането на началните граматически понятия при билингвите се осъществява върху основата не на майчиния, а на изучавания български език. Ограмотяваните билингви проникват в закономерностите на езика, без да имат опора върху собствения си речев опит. Те проследяват наблюдаваното езиково явление в българския език, като невинаги могат да открият аналог на това явление в майчиния език.

Това прави процеса на ограмотяване и на езиково развитие не само твърде продължителен, но и труден.

Обучението в граматически правилна реч при възрастни билингви трябва да е съобразено със спецификите на двата езика и да осигурява бърз и ефективен преход от пограмотелното усвояване на майчиния език към осъзнато владеене на българския книжовен език.

Пред ангажираните с проблемите на процеса на ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда стоят въпросите:

– Доколко учителите са подготвени за ограмотяване на възрастни в мултикултурна среда?

– С какъв методически инструментариум разполагат учителите?

– Как чрез използването в процеса на обучение/ограмотяване методически похвати, форми и средства се съдейства за овладяване на учебното съдържание, на съвременния български книжовен език?

– Кое е характерното за методическия подход на учителя, който интерпретира учебното съдържание в мултикултурна среда, в която преобладаващата част от обучаваните са билингви?

Отличителни черти на съвременното ограмотяване в мултикултурна среда на възрастни с различен етнически произход са:

– *комуникативноречевата насоченост на обучението* в процеса на ограмотяване;

– *субект-субектният характер на педагогическо взаимодействие* между учителя и обучаваните в процеса на ограмотяване;

– *овладяването на езиковите знания в практически план, на емпирично равнище* – в контекста на задачите и произтичащите от тях дейности и упражнения, които се изпълняват от ограмотяваните;

– *коректното и адекватно използване на терминологията;*

– *функционално-стилистичният подход* в процеса на ограмотяване.

Пълния текст четете в сп. „Педагогика“, кн. 3

Институционализиране на гражданското образование след 1989 г.

*Откъс от „Гражданското образование
в българското училище след промените от 1989 г.
(кратък обзор)“*

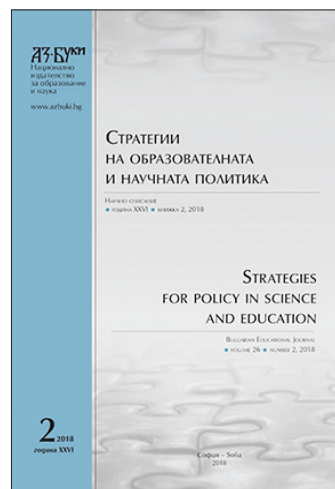
Коста Костов

Министерството на образованието и науката

Гражданското образование в българското училище има своята дълга история – още през 1892 г. е въведен учебен предмет гражданско учение. Тук обаче ще съсредоточа своето внимание върху един значително по-кратък период.

След 1944 г. се осъществява висока степен на идеологизация на гражданското образование, която е и конституционно закрепена. Затова след 1989 г. една от първите задачи в образованието е деидеологизацията най-вече на учебните предмети, свързани с обществените науки. Променят се учебни програми и е премахнат учебният предмет *обществознание* (до началото на 80-те години наричан *основи на комунизма*), като неговото място се заема от учебния предмет философия. Трябва да се отбележи, че тази замяна не е била лека и е трябвало да преодолее редица страхове. Всички учители са изучавали философия (като задължителен учебен предмет във висшите училища), но тя е била свързвана преди всичко с т.нар. марксизъм-ленинизъм, т.е. над нея е тежело погодзението за свръхидеологизация. Връщането на философията в училищното образование се дължи на редица фактори – учебни предмети, като *логика, психология, етика* (включени след това в цикъл „Философия“), вече са се появили в училищното образование и са спечелили доверие. През 1988 г. стартира и олимпиадата по философия, а критериите за оценяване на учениците в нея са свързани с критическото и творческото мислене. Друг важен фактор са установените сравнително свободни отношения в специалността „Философия“ на СУ „Св. Климент Охридски“, които вероятно са и причината за това, че много от водачите на българското дисидентство са философи, а в началото на прехода, когато се решава и визията за характера на училищното образование, министър на образованието е философът Николай Василев. Съхраняването на философията

Заглавието е на редакцията



www.strategies.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д-р Ирина Колева
E-mail: kolevaira@gmail.com

Редактор

Д-р Албена Симова
0889 88 21 83

Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: strategies@azbuki.bg

**Съдържание
на сп. „Стратегии
на образователната
и научната политика“,
кн. 2/2018:**

**ПРИБИОЩАВАЩО
ОБРАЗОВАНИЕ**

Challenges Facing
Implementation of Inclusive
Education in Ukraine / Mariana
Karanevych, Oksana Kutsa

Implementing Youth Targeted Education and LLL Policies at Regional Level / *Valentina Milenkova, Georgi Apostolov*

Училищата със слети класове през призмата на парадигмата на приобщаващото образование / *Вася Делибалтова*

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И ПАРАДИГМИ

Гражданското образование в българското училище след промените от 1989 г. (кратък обзор) / *Коста Костов*

Читалищното образование на етническите малцинства в България 1944 – 1956 / *Пенка Цонева*

Семантични критерии за транссветова идентификация на предметите / *Елена Чорбаджиева*

ДИСКУСИОННО

Процедурата за назначаване на ръководител на катедра като причина за влошаващото се качество на обучението и микроклимата във висшите училища / *Александър Димитров*

ще хвърли своето отражение върху процесите на въвеждането на гражданското образование.

Задачата за идеологизация може да бъде решена със закон и през 1991 година се приема Законът за народната просвета. Това е закон, който няма изрично обособени принципи и цели. Принципиите са разпръснати и някои от тях са заложени още от 1991 г., като чл. 5 „Образованието е светско“, а други са добавени по-късно (най-вече през 1998 г.) и в тях вече има насоченост към гражданското общество. Неособяването на принципи и цели едва ли е случайно – в обществото все още няма съгласие за тях. Много силно е и подозрението към гражданското образование: дали то няма да се окаже един нов научен комунизъм? Усилията в новите учебни програми по обществените науки (а и не само в тях) са насочени преди всичко към запълване на големите информационни дупки. Предлага се насичане със знания, които преди това са били забранени или скрити. Това надценяване на знанията не е характерно само за нашата страна. Вдъхновен от промените, големият полски дисидент Адам Михник казва пред Ралф Дарендорф: „Когато осъзнахме, че сме били роби, разбрахме, че сме станали граждани“. Диагнозата, която Дарендорф дава на тези думи в книгата си „Размисли върху революцията в Европа“ (1990 г.), е следната: „Вълнуващи думи, но отнасящи се по-скоро за граждани по душа, отколкото за граждани в реалния свят“.

Същевременно страхът от нова идеологизация отпраща махалото в другата крайност – училището отказва да дава ценностна ориентация (да възпитава). Затова и в началото на 90-те години за гражданското образование като че ли няма място. Процесите на демолитизация и стремежът да не се допускат политически пристрастия, доведоха го почти пълно ограничаване на възможностите в училищата да се говори за политическото. За разлика от Федерална република Германия, в която след 1945 г. политическото образование се мислеше като разковниче за задвижването на немското общество по пътя на демокрацията, в българското училище не се поставяше за цел постигането на политическа грамотност, а ако се правеха опити в тази насока, то те лесно се дискредитираха като политически пристрастия. Липсата на ценностни ориентири и на политическа грамотност доведоха го голям дефицит на доверие към държавните институции, както и към самото гражданско общество. Далеч съм от идеята, че образованието е в основата на загубата на доверието, но то има своя дял. Условията в края 90-те не са като тези в края на 40-те години на ХХ век. Днес става все по-безсмислено следването на принципа „Учим не за училището, а за живота“, тъй като училището вече не може да бъде отделено от живота (от неговата динамика и глобализация), и това би следвало да се съобразява при формирането на образователните политики.

И така през 90-те години в българското общество като че ли протичат два паралелни процеса, които имат отношение към гражданското образование. Единият е свързан със сравнително широката подкрепа на евроатлантическия избор на страната (ЕС, НАТО), а другият – с нарастващото недоверие към политическите структури и механизми на съвременната (либералната) демокрация. Прословутият израз „Обичам страната си, но не и държавата“ е може би един от най-ярките изрази на тази тенденция. В края на 90-те години вече е ясно, че училището не може да остане пасивно. Поставя се въпросът за една по-цялостна ангажираност с гражданските процеси, която да засяга всички класове, а не само гимназиалните (там вече предметите като *въведение във философия на правото* са прокарали първите стъпки).

През 2000 г. бяха създадени държавни образователни изисквания (стандарты) по гражданско образование, които станаха част от *Наредба № 2 за учебното съдържание*. Решението е гражданското образование да се изучава интегрирано във всички етапи на училищното образование. Не може да се каже, че при приемането на тези държавни изисквания се е състоял широк обществен дебат, инициран от държавата. По-скоро той се водеше в академичните среди и от ангажирани с гражданското образование представители на неправителствения сектор. В стандартите гражданското образование се разглежда като интердисциплинарен елемент на задължителната общообразователна подготовка в училище. Водеща роля за неговото осъществяване се очаква да имат предметите от културнообразователната област „Обществени науки и гражданско образование“. Приносът на останалите учебни предмети се вижда преди всичко в прилагането на основните принципи на гражданското образование (плюрализъм и толерантност, зачитане на човешкото достойнство, творческо и критическо мислене...). Като главна цел на гражданското образование се определя развитието и утвърждаването на младия човек като гражданин, който е автономна и свободна личност, която владее механизми за конструктивно социално участие и промяна. Наред с приемането на стандарты по гражданско образование за I – XII клас в Министерството на образованието и науката се предприемат и други стъпки, насочени към по-голямото присъствие на гражданското образование. Променят се наименованията на някои учебни предмети: към биологията се добавя здравно образование, към химията – опазване на околната среда, а към географията – икономика. В началния етап се създава учебният предмет *човек и общество*, чието наименование ясно ориентира към гражданското образование. Такъв по същество е и новият интегриран учебен предмет *свят и личност*, който започва да се изучава в XII клас от учебната 2002/2003 година.

Почти всички оценки (вкл. и от външни наблюдатели) на държавните образователни изисквания за гражданско образование са положителни. Те са направени с разбиране на съвременните тенденции в гражданското образование. Същевременно тези оценки са значително по-различни, когато се оценяват не нормативните актове, а работата на терен с учениците. Откъде идва това разминаване в оценките и защо моделът за гражданско образование от 2000 година не се смята за много успешен?

Тук ще се опитам да шрихирам основните проблеми и пречки пред реализацията на този модел. Ще започна с това, че не беше създаден инструментариум за включването и прилагането на държавните образователни изисквания по гражданско образование в учебните програми по различните учебни предмети. Като резултат стандартите останаха с пожелателен характер и с абстрактно звучене. Реално измерване на интегрираните очаквани резултати (компетентности като комплекс от знания, умения и нагласи) по гражданско образование така и не се случи – тук изключвам включването ни в проведените изследвания по ICCS през 2009 г. и през 2016 година. В тази връзка е и моята оценка, че учебната програма по *свят и личност* се основава твърде много на (не)изучаваното в другите учебни предмети и така извън нейния обхват остават класически за гражданското образование проблеми. Като първа непосредствена задача на обучението по *свят и личност* е посочено изискването „да се прехвърлят мостове към достигнатото от учениците по гражданско образование по другите учебни предмети“. В тази връзка е и заложената в методическите препоръки позиция, че „обучението по *свят и личност* не е разпределено в уроци, които се преподават от учителите...“. Проблемът на една такава позиция е, че много трудно може да се даде единен фокус на гражданското образование. То остава твърде неопределено, а неяснотата на неговия обхват допълнително затруднява прилагането му в училище. Интегрираният подход изисква по-целенасочени усилия за неговото ефективно осъществяване. Учителите и неангажираните с гражданското образование научни общности възприеха трудно неговото включване. Смяната на наименованията на учебните предмети не доведе до истински съдържателни промени. Така например учебният предмет *човек и общество* се оказа строго разпределен между *история* и *география* (по един срок) с почти никакви намеци за интегриране. В него трудно се откриват и човекът, и обществото. Българското училищно образование е с ясно изразена предметна насоченост и затова здравното образование и опазването на околната среда си останаха не много желани придатъци. Недостатъчно проактивната политика за интегриране на гражданското образование (наред с неподготвеността на училищната общност) прави трудно осъществими някои от целите, заложените в *Наредба № 2 за учебното съдържание*. Стандартът за учебно съдържание по гражданско образование не стана ориентир за съдържанието на зрелостния изпит по обществени науки и гражданско образование, тъй като такъв изпит така и не се създаде. Не се осъществи и допълнителната квалификация на учителите по *свят и личност* – тя стартира само в 2 – 3 града и бяха обучени едва около 200 учители.

Независимо от проблемите въвеждането на гражданското образование води до много положителни промени в училищното образование. Може да се каже, че учебният предмет

свят и личност има значителен принос за утвърждаването на проектите и проектното мислене в училище. През 2003 г. се провежда първият конкурс за учители с добри педагогически практики по гражданско образование. До 2013 г. се провеждат 6 издания, в които е видно, че се включват учители от всички културнообразователни области. Изводът е, че гражданското образование може успешно да се интегрира във всички учебни предмети, но това не се случва повсеместно, а по-скоро е изолирано явление и дело на малцина учители и директори на училища.

През 2006 г. стартира национално състезание по гражданско образование за ученици от I – XII клас, което от следващата година преминава в национална олимпиада. Като приложения на регламента на олимпиадата са създадени карти за оценяване на знания, умения и нагласи при разработване на проект и за оценяване на писмена аргументация на гражданска позиция по казус.

Допълнителен стимул на такива дейности дава и приетата от Народното събрание *Национална програма за развитие на училищното образование (2006 – 2015 г.)*. Програмата е основана на разбирането, че главна цел в образователната система е детето (ученикът) и всички групи идеи трябва се осмислят през призмата на тази ценност. Един от основните констатираны проблеми, който има пряко отношение към гражданското образование, е, че „практически отсъстват възможности за гражданско участие и контрол върху управленските решения“. В програмата може да се открие разбирането за необходимостта от промяна на училищната среда. Ако средата не е гражданска и не предразполага към гражданско участие, то часовете по гражданско образование ще останат чужди на цялостния образователен процес. От друга страна, самото гражданско образование може да бъде добър механизъм и средство за промяна на визията за образование и за училищна среда. Във връзка с реализирането на Националната програма започва работата по създаването на нов закон за предучилищното и училищното образование, която продължава близо 10 години. Значимостта на гражданското образование се препотвърждава и в рамките на Европейския съюз с приетата през декември 2006 г. Европейска референтна рамка за ключовите компетентности за учене през целия живот. Социалните и гражданските компетентности са сред осемте ключови компетентности.

Преди да премина към следващата стъпка на институционализацията на гражданското образование чрез Закона за предучилищното и училищното, ще направя кратко обобщение.

В периода 2000 – 2015 г. безспорно се осъществяват промени, свързани с въвеждането на гражданското образование, но те не се осъществяват с очакваните темпове и резултати. Училищната среда се демократизира много бавно, като недостатъчно се поощрява участието на учениците в решаването на училищните, местните и националните проблеми. Недоверието в институциите е голямо в цялото ни общество. Гражданско образование се осъществява преди всичко в извънкласни форми (само за олимпиадата по гражданско образование всяка година се обучават около 50 групи), като голяма част от тях са инициирани от неправителствения сектор и са свързани с проекти, насочени към образование за развитие, глобално образование т.н. Във формалното образование най-голямо значение имат учебните предмети *свят и личност* и *етика и право*. Същевременно липсата на единен фокус на гражданското образование води до това, че спектърът на отнасянията към него става необозрим. С течение на времето все по-ясно изпъква необходимостта от по-голяма целенасоченост. В олимпиадата по гражданско образование възникват дискусии за това какво е отношението на един бизнес проект или на едно изследване на средновековната ни история към гражданското образование.

В последните години натискът за повече гражданско образование се засилва. (Тук няма специално да посочвам заслугите на гражданския сектор – академична общност, НПО, синдикати..., тъй като целта на статията е насочена преди всичко към възприетото от МОН, т.е. към институционализацията.) Липсата на основни граждански компетентности възпрепятства цялостния образователен процес. Очевидно е например, че само с психологическа подкрепа няма да се постигне успех в овладяването на агресията в училище. Проблемът е по-скоро на ценностно ниво и изисква адекватни намеси за неговото решаване. В търсенето на решения се засилва и натискът за патриотично възпитание. На всичките тези тенденции трябваше да отговори приетият през 2015 г. *Закон за предучилищното и училищното образование* (ЗПУО).

Пълния текст четете в сп. „Стратегии на образователната и научната политика“, кн. 2

Рекламна тарифа

на Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“

София 1113, бул. „Цариградско шосе“ № 125, бл. 5, тел.: 02/420-04-70, 02/420-04-71; azbuki@mon.bg; www.azbuki.bg

Вестник „Аз-буки“

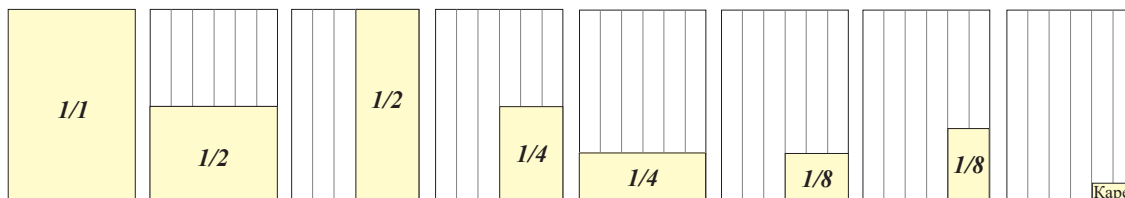
1. Стандартни карета на вътрешна страница:

Размер	Черно-бяло	+1 цвят	Пълноцветно
1/1 страница – 256 мм/388 мм	780,00 лв.	900,00 лв.	985,00 лв.
1/2 страница – 256 мм/194 мм – 125 мм/388 мм	410,00 лв. 410,00 лв.	460,00 лв. 460,00 лв.	510,00 лв. 510,00 лв.
1/4 страница – 256 мм/97 мм – 125 мм/194 мм	230,00 лв. 230,00 лв.	258,00 лв. 258,00 лв.	270,00 лв. 270,00 лв.
1/8 страница – 125 мм/97 мм – 83 мм/147 мм	115,00 лв. 115,00 лв.	129,00 лв. 129,00 лв.	135,00 лв. 135,00 лв.
каре (83 мм x 50 мм)	30,00 лв.	43,00 лв.	45,00 лв.

2. Цени за реклама на първа и последна страница – по договаряне

3. Влагане на стандартни вложки с тегло до 20 г – 80 лв. за 1000 бр.

4. Влагане на нестандартни вложки – по договаряне.



Научно-методическите списания на издателство „Аз-буки“

1. Цена за вътрешна страница

Размер	Черно-бяло	+1 цвят	Пълноцветно
1/1 страница	90 лв.	130 лв.	180 лв.
1/2 страница	50 лв.	70 лв.	90 лв.
1/4 страница	30 лв.	45 лв.	70 лв.

2. Цена за реклама на втора, трета или четвърта корица – по договаряне.

3. Размер на една печатна страница в списанията на НИОН „Аз-буки“:

а. Обрязан формат: 167 мм x 233 мм

б. Необрязан формат: 171 мм x 240 мм

4. Влагане на вложки – по договаряне.

Забележка:

Всички посочени цени са без ДДС.

Отстъпки при брой и обем публикации или комбинирана реклама в няколко издания на издателство „Аз-буки“ – по договаряне.

Тарифата е в сила от 1 юли 2017 г.